

УДК 811.161.3–3-08:821.161.3“19”–4

Стылістычна адзначаныя лексічныя адзінкі ў публіцыстычным тэксце

А. М. ЕРМАКОВА

У працэсе асваення чалавекам аб'ектыўнай рэчаіснасці адбываецца яе суб'ектывацыя, бо нішто не мае каштоўнасці па-за чалавекам. Працэс камунікацыі з дапамогай мовы ўключае, акрамя моўнага выражэння, тры элементы: суб'екта маўлення, рэцыпіента і прадмет. Прадмет валодае аб'ектыўнымі якасцямі. Задача суб'екта публіцыстычнага тэксту – не толькі перадача інфармацыі аб гэтых якасцях, а і ўздзеянне на рэцыпіента, спроба зарыентаваць яго ў жыццёвай сітуацыі такім чынам, каб выклікаць думкі, ацэнкі, памкненні. Эфектыўнасць вербальных зносін будзе залежаць ад “правільнасці” падачы суб'ектам інфармацыі і ўмення рэцыпіента інтэрпрэтаваць выказванне. Сігналы псіхалагічнай устаноўкі аўтара раскіданы па ўсім тэксце, за кошт іх ствараецца пэўная псіхалагічная афарбоўка маўлення.

Пры вызначэнні прагматычнай сілы моўных адзінак мы маем на ўвазе ступень інтэнсіўнасці іх магчымага ўздзеяння на псіхіку і паводзіны чалавека [1, с.123].

Параўнанне эмацыянальнай ацэнкі, экспрэсіі стылістычна нейтральных слоў (словы без памет, агульнаўжывальная лексіка [2, с.59]) і стылістычна адзначаных паказвае, што першыя выражаюць ацэнку меншай інтэнсіўнасці:

працаваць (нейтр.) – ішачыць (разм.):

А я праўду напішу: што амаль не бачу дзяцей, бо ішачу на дзвюх работах, каб зарабіць нешта (ЛіМ, 5 снежня 1997г. С. 3);

закуска (нейтр.) – закусць (разм.):

Толькі ў чэрвені выпуск спіртнога ўзрос на 5 працэнтаў. А вось вытворчасць «закусі» зменшылася... (ЛіМ, 1 жніўня 1997 г. С.2);

духоўна-абывацельскі (нейтр.) – секуляратыўны (спец. юр.):

Лічыцца, што народ няблага спасцігне самога сябе і на секуляратыўным, г.зн. духоўна-абывацельскім узроўні (ЛіМ, 1 жніўня 1997 г. С. 12);

эсхаталагічны (кніжн.), эсхаталогія – сукупнасць рэлігійных уяўленняў пра канчатковы лёс свету і чалавека [3, с.478]:

У апошні час усё больш даследчыкаў схіляюцца да думкі, што камунізм увогуле – з'ява хутчэй эсхаталагічная, звязаная з канцом пэўнага развіццявага цыкла чалавецтва (ЛіМ, 7 лістапада 1997 г. С.12);

вівісекцыя (спец.) – жывое сячэнне:

Менавіта культура была падвернута найбольш жорсткай вівісекцыі (ЛіМ, 7 лістапада 1997 г. С.12).

Адзначаныя словы з'яўляюцца носьбітамі ўласна семантычнай інфармацыі і нясуць яшчэ і інфармацыю сацыяльна-стылістычную: пра сферу ўжывання моўных адзінак і сацыяльны статус носьбіта мовы (прыналежнасць да сацыяльнай, узроставай і г.д. групы). Стылістычна афарбаваныя лексічныя адзінкі (кніжныя, спецыяльныя, размоўныя, жаргонныя словы) выконваюць функцыю своеасаблівых сацыяльна-стылістычных маркераў [4, с.170]. Рэакцыя рэцыпіента будзе залежаць ад суадносін выкарыстаных суб'ектам маўлення сацыяльна-стылістычных маркераў і мовы аўдыторыі: пры несупадзенні, дысгармоніі рэакцыя слухача можа быць адмоўнай і неадпаведнай мэце суб'екта. Напрыклад, носьбіт прастамоўя, сутыкнуўшыся са словамі кніжнымі, вузкасפעцыяльнымі, расцэніць выказванне як незразумелае, «чужое», і, магчыма, вызначыць яго на эмацыянальным узроўні як здзек, жаданне прынізіць. Вузкасפעцыяльны тэрмін «інфернальны» пакіне недаўменне ў чытача, які не знойдзе значэння слова нават у слоўніку:

Гэта было шмат страшней за скрынку Пандоры, бо на волю выпушчаны інфернальныя сілы (ЛіМ, 7 лістапада 1997 г. С. 12).

Пакідаючы за сабой права на навуковасць, кніжнасць выказвання, аўтар часам імкнецца пашырыць чытацкую аўдыторыю шляхам увядзення ў тэкст тлумачэнняў найбольш складаных паняццяў, што мы ўжо назіралі ў прыкладах, пададзеных вышэй (эсхаталагічны, секуляратыўны).

Выкарыстоўваючы кніжную, складаную для ўспрыняцця пераважнай большасцю рэцыпіентаў лексіку, аўтар часам адкрыта выражае іронію. «Закручаны», складаны тэрмін можа ўжывацца як лаянка:

Прыхільнасць перыядычна пакланяцца юбілеям, асабліва не ўнікаючы ў іх этымалогію, я называю хранацыклічным фетышызмам, і мне гэтае азначэнне вельмі падабаецца... і яны б ахвотна пагадзіліся з маім азначэннем, калі б самі не ўмелі лаяцца больш адмыслова (ЛіМ, 1 жніўня 1997 г. С.5).

Жаданне гаварыць з аўдыторыяй «на яе мове» прымушае суб'екта маўлення крытычна ставіцца да выбару лексічных адзінак. Апазіцыя свой – чужы становіцца вядучым крытэрыем выбару.

Сутыкаемся і з сітуацыямі ўжывання ў адным кантэксце стылістычна разнародных лексем. Гэты прыём часта служыць для выдзялення адной лексічнай адзінкі на фоне другой:

Спецыфіка грамадскай беларускай культуры, галоўным чынам, яе сучаснай літаратуры, – яе шляхецкі радавод, каталіцкае асяроддзе. А тым часам 80 працэнтаў зброду беларускага – праваслаўныя (ЛіМ, 2 мая 1997 г. С.13).

Высокае *радавод* на фоне зніжанага зброд уяўляецца яшчэ больш высокім.

Адсюль свецка-духоўны празелітызм і культурна-асветніцкая дзейнасць на каталіцкі капыл (ЛіМ, 1 жніўня 1997 г. С.5).

Гэтая ўлада змагла манапалізаваць практычна ўсе сферы чалавечага жыцця – ад размеркавання «пайкі» да інтымных стасункаў.

Кніжнае *празелітызм* кантрастуе са словам *капыл*; *манапалізаваць*, *сферы* з размоўным *пайка*. Такое словаўжыванне з'яўляецца нечаканым, што дазваляе аўтару павялічыць прагматычную сілу адзначаных прагем. Мы маем справу са стылістычнай транспазіцыяй [1, с.131], выкарыстаннем стылістычна адзначаных слоў у нетыповай для іх сферы грамадскага ўжывання мовы. Стылістычная транспазіцыя, выкарыстаная з пэўнымі намерамі, можа разглядацца як прыём сенсібілізацыі (павышэнне адчувальнасці да раздражняльніка) прагматычнай сілы прагем.

Стылістычна афарбаваная лексіка валодае большай прагматычнай сілай (у моўных адзінках закладзена большая ступень азначнасці, эмацыянальнасці, экспрэсіі), чым стылістычна нейтральная. Гэта тлумачыцца тым, што стылістычна адзначаныя словы абмежаваныя ва ўжыванні. Розная частотнасць вызначае розную ступень эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці гэтых адзінак. Калі ўявіць нейкі рад па меры ўзрастання экспрэсіўнасці, то схема можа выглядаць наступным чынам: размоўная лексіка – прастамоўная – жаргонная. Відавочна, што і прагматычная сіла будзе ўзрастаць паралельна зніжэнню частотнасці ўжывання:

п'яніца (нейтр.) – п'янчуга (разм.) – п'янтос (праст.):

А п'янчуга мой чуць што – за рэмень... (ЛіМ, 5 снежня 1997 г. С. 3).

І ад п'янтоса не пазбавішся (Тамсама).

Прааналізаваныя вышэй прыклады суадносін стылістычна нейтральных і стылістычна адзначаных слоў з пазіцыяй прагматыкі ўяўляюцца адноснымі, бо рэцыпіент (носьбіт пэўнай прыватнай сістэмы мовы) суадносіць прачытанае не заўсёды з літаратурнай мовай. Адсюль вынікае, што моўная норма можа быць ахарактарызавана як нерэлевантная. Вырашэнне акрэсленай праблемы шляхам увядзення паняцця «стылістычны кантэксст» – лінгвістычная мадэль, якая нечакана парушаецца непрадказальным элементам, было прапанавана М.Рыфатэрам [5, с. 85]. Кантраст, які атрымліваецца ў выніку, разглядаецца як стылістычны стымул.

Сарамлівыя погляды на правы асобы былі канчаткова задушаны ГУЛАГам. У такой абстаноўцы традыцыйныя ўяўленні аб дэмакратыі заўсёды выклікалі падазронасць, свабода ўяўлялася ўседазволенасцю, галоснасць – зламыснасцю газетчыкаў ...(ЛіМ, 3 кастрычніка 1997 г. С. 5).

Прыведзены ўрывак можна разглядаць у якасці лінгвістычнай мадэлі. Лексічныя сродкі, што утвараюць тэкст, уяўляюцца нам лагічна аднароднымі, абумоўленымі стылем і цалкам прадказальнымі, яны паслядоўна ўзаемадзейнічаюць. Паслядоўнасць гэтая парушаецца нечаканым ужываннем выразу зламаўнасць газетчыкаў, на месцы якога больш «лагічным» было б выкарыстанне назойніка журналістаў. Стылістычны кантраст утварае структуру, дае нам магчымасць вылучыць індывідуальнае, суб'ектыўнае з нейтральнага. Газетчык у параўнанні са словам журналіст ужо не проста найменне, а і ацэнка.

Няма, пэўна, такой тэмы ў чалавечым жыцці, дзе б паэт не «сцэбануўся». Жаданне шакіраваць, паралізаваць чытача, уразіць тэмаю верша, абурыць урэшце паводзінамі лірычнага героя – любімыя сродкі С.Адамовіча ў паэзіі. Ён піша «антымаральныя» вершы, «наязджаючы», напрыклад, на бясспрэчны інстытут каталіцкага касцёла, цэлібат, ці на іншы, ужо грамадскі інстытут, на сям'ю (Літ, 11 ліпеня 1997 г. С. 3)

Лексемы *сцэбануцца*, *наязджаць* – адзінкі маладзёжнага жаргону. У дадзеным выпадку назіраем завастрэнне экспрэсіі стылістычнага значэння, якое прама прапарцыянальна абмежаванню вобласці «першаснага» выкарыстання моўнай адзінкі [4, с. 61]. Ю.С.Сцяпанаў піша, што колькасць стылістычнай інфармацыі большая ў тых выпадках, калі стылістычная сфера ўжывання слова вузкая [6, с.24]. У поўным аб'ёме, як ужо адзначалася, узуальнае стылістычнае значэнне выступае, калі ўлічваецца фактар навізны. Жаргонныя словы, тыповыя для пэўнага кола грамадства, у газетнай рэцэнзіі на літаратурны твор выбіваюцца з агульнага рэчышча.

Такім чынам, аналізуючы стылістычны кантэкст і вылучаныя з яго адзінкі (у нашым выпадку гэта дасягаецца неаднароднасцю стылістычнай прыналежнасці лексем), мы непазбежна звяртаемся да паняцця актуалізацыі [7, с. 130], матываванай вылучанасці. Рэцыпіент, які заўважыў, што вылучанасць з'яўляецца значнай у змесце ўсяго тэксту, здолее больш дакладна інтэрпрэтаваць прачытанае, а значыць, запланаваны суб'ектам станоўчы прагматычны эффект уздзеяння на адрасата будзе дасягнуты. Сіла ўздзеяння прагмем тым большая, чым меншая частотнасць іх ужывання і чым менш яны чаканыя ў дадзенай сітуацыі.

Abstract. The paper considers the role of stylistically marked words, compares their expression with that of stylistically neutral ones and analyses stylistic context.

Літаратура

1 Киселева, Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 160 с.

2 Цікоцкі, Я. М. Стылістыка беларускай мовы / Я.М.Цікоцкі. – Мн: Універсітэцкае, 1985. – 288 с.

3 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. Т.5.Кн. 2. – У–Я / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; пад рэд. М.Р. Судніка [уклад. П.М.Гапановіч і інш.]. – Мн.: Бел. сав. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1984.

4 Винокур, Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т.Г.Винокур. – Москва: Наука.—1980. –240 с.

5 Риффатер, М. Критерии стилистического анализа / М.Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.9. – Москва: Прогресс. – 1980. – С 69-97.

6 Степанов, Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю.С.Степанов. – Москва: Наука. – 1985. – 336 с.

7 Хэллiday, М. А. К. Лингвистическая функция и литературный стиль / М. А. К. Хэллiday // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 9. – Москва: Прогресс. – 1980. – С116-147.

8 Цікоцкі, Я. М. Стылістыка беларускай мовы / Цікоцкі Я. М. – Мн: Універсітэцкае. – 1985. – 288 с.